

реф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шаблистий В. В. – Д., 2010.

4. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве : монография / Самощенко И. В. – Х., 2005.

5. Овчинников М. А. Угроза убийством или причинением тяжкого вреда здоровью: уголовно-правовой и криминологический анализ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Овчинников М. А. – Нижний Новгород, 2007.

6. Кримінальна справа № 1-801 за 2008 р. // Архів Лисичанського міського суду Луганської області.

7. Бабанлі Р. Ш. Реальність погрози як обов'язкова ознака складу злочину, передбаченого ст. 129 КК України / Бабанлі Р. Ш. // Держава і право : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 43. – С. 574-580.

8. Матеріали про відмову в порушенні кримінальної справи № 1273 за 2007 р. // Архів Нетішинського РВ УМВС України в Хмельницькій області.

9. Кримінальна справа № 1-216 за 2008 р. // Архів Ясиноватського міськрайонного суду Донецької області.

Надійшла до редакції 28.05.2012

В.М. Бабенко

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.61

ОРГАНІЗОВАНІ ФОРМИ УМИСНОГО ВБИВСТВА У ЗАКОНОДАВСТВІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Простежено процес виникнення, формування й розвитку норм, якими передбачено кримінальну відповідальність за вчинення організованого умисного вбивства, у вітчизняному кримінальному праві.

Ключові слова: організована злочинність, умисне вбивство, кримінальна відповідальність, історико-правовий аспект, розвиток, генезис.

Рассматривается процесс возникновения, формирования и развития норм, предусматривающих уголовную ответственность за совершение организованного убийства, в отечественном уголовном праве.

Ключевые слова: организованная преступность, умышленное убийство, уголовная ответственность, историко-правовой аспект, развитие, генезис.

The article traces the process of emergence, formation and development of norms, which provides for criminal liability for the organized murder in domestic criminal law.

Keywords: organized crime, murder, criminal responsibility, historical and legal aspects, development, genesis.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки постають усе нові й нові проблеми генезису кримінальної відповідальності за злочини проти життя. На сьогодні питання кримінальної відповідальності за умисне вбивство потребує комплексного дослідження з урахуванням порівняльно-правового, системно-структурного та історичного аспектів.

Серед злочинів проти життя умисне вбивство є найбільш тяжкою формою посягань на особу, суспільно небезпечним та резонансним злочином. У сучасному суспільстві, ураховуючи складну соціально-економічну ситуацію, у структурі злочинів проти життя та здоров'я злочини цього виду посідають другу сходинку за кількістю зареєстрованих після тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості (згідно зі статистичними даними МВС України).

З огляду на стан цієї проблематики виникає необхідність всебічного вивчення питань кримінальної відповідальності за умисне вбивство як на сучасному етапі розвитку, так і в історичному минулому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Зазначені питання в історичному аспекті досліджували такі вчені, як М.Ф. Владимирський-Буданов, О.Ф. Кістяківський, Я.Ю. Кондратьєв, П.П. Музиченко, Л.О. Окіншевич, М.С. Таганцев, Д. Тальберг, О.О. Шевченко та ін.

В умовах сьогодення ці питання активно розробляють учені-правники Д.П. Альошин, В.І. Батрименко, Ю.В. Баулін, В.М. В'юнов, О.І. Дітріх, Л.О. Зайцев, П.П. Захарченко, С.В. Ківалов, Е.М. Кісілюк, О.Л. Копиленко, В.Г. Кундеус, Т.В. Сахарук, М.І. Хавронюк, А.С. Чайковський та ін.

Проте на сьогодні у науці кримінального права немає чіткого уявлення про конкретні етапи розвитку кримінальної відповідальності за умисне вбивство.

Метою цієї статті є дослідження історичних аспектів генезису кримінальної відповідальності за умисне вбивство.

Виклад основного матеріалу. У літературі з історії радянського кримінального права, на наш погляд, не приділено належної уваги розробці кримінального законодавства 1917–1960 рр. положень про відповідальність за вбивство, вчинене організованими злочинними угрупованнями. Досліджуючи розвиток і становлення поняття «вбивство» в даний період часу, ми зупинимося лише на тих нормативно-правових і законодавчих актах, які тим або іншим чином регламентували можливість кримінальної відповідальності осіб, які вчинили вбивство у співучасті.

Після Жовтневої революції основним джерелом права при ухваленні судових вироків з кримінальних справ була революційна правосвідомість. Так, у Декреті № 1 «Про суд» лише формально вирішувалося питання стосовно царських кримінальних законів, оскільки можливість їх застосування знаходилася під суворим революційним контролем на основі правосвідомості [1, с. 58].

У той же час питання боротьби з організованою злочинністю все більше потребувало законодавчого врегулювання. І вже перші документи нового уряду містили положення й окремі постанови, що передбачали присікання будь-яких форм співучасті; практично було винесено за межі закону будь-яку групову діяльність, яка була спрямована на скидання влади або ускладнювала нормальну діяльність державного апарату.

ту. Було видано низку декретів, спрямованих на боротьбу з контрреволюційними злочинами; стосовно окремих складів злочину зустрічаються постанови про співучасть та співучасників. Так, у зверненні до населення «Про перемогу Жовтневої революції і про задачі боротьби на місцях» вимагало «найбільш безжальної боротьби зі злочинними спільнотами» [2, с. 22]. Сам розвиток законодавства відбувався шляхом конструювання норм, спрямованих на заборону конкретних видів спільної злочинної діяльності.

Необхідно зазначити, що на той час у документах стали відображатися питання диференціації окремих видів співучасників. Окрім згадки безпосередніх виконавців злочинів, у зверненнях і декретах містяться також вказівки на лідерів змов, підбурювачів, пособників та ін. При цьому законодавець, термінологічно розрізняючи окремих співучасників, жодної відмінності в їх відповідальності не проводив.

У цей період норми про співучасть фігурували в законі лише стосовно конкретних злочинів, проте законодавець розтлумачив зміст окремих форм співучасті. Радянське кримінальне право ще не знало норм загальної частини. Термін «співучасник» інколи застосовувався як поняття, що характеризує одну з форм участі у злочинній діяльності, тобто співвиконавця.

У Декреті від 20 липня 1918 р. «Про Суд» № 3 вказувалося, що посягання на життя разом з іншими небезпечними посяганнями на особу, підсудним окружним народним судам, визначалися як найбільш суспільно небезпечні діяння [3, с. 63].

Декрет від 20 червня 1919 р. ВЦВК «Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях, що оголошені на воєнному стані» передбачав десять складів злочинів, за якими Всеросійська Надзвичайна Комісія і Губернські Надзвичайні Комісії мали право безпосередньої розправи аж до розстрілу. Чотири з них передбачали відповідальність за співучасть у злочині: 1) приналежність до контрреволюційної організації і участь у змові проти Радянської влади; 2) державна зрада, шпигунство, приховування зрадників, шпигунів; 3) участь із контрреволюційних цілей в підпалах і вибухах; 4) бандитизм (участь у шайці, яка утворена для вбивств, розбою та грабежів, пособництво і приховування такої шайки).

У цьому документі говориться про шайки, які були утворені для вбивства, розбою і грабежу [3, с. 63]. Проте в літературі і судовій практиці організована група не виділялася із злочинної організації, а визнавалася різновидом останньої. Вважалося, що існування шайки полягає у постійному співтоваристві та перетворенні членами шайки злочинної діяльності у ремесло. Вона характеризувалася «існуванням часто особливої конструкції із «засновницькими зборами», з кодексом законів и звичаїв...» [4, с. 69].

Таким чином, вперше у кримінальному законодавстві була закріплена кримінальна відповідальність за вчинення вбивства у складі шайки, яку велика частина авторів розглядає як організовану групу [4, с. 7-8; 5, с. 14].

Вперше систематизовано регулювати питання співучасті почали «Руководящие начала» з кримінального права РРФСР 1919 р. Вони були першим узагальненням кримінального законодавства та практики застосування у перші роки радянської влади. «Руководящие начала» містили тільки норми Загальної частини та стали праобразом Загальної частини майбутнього Кримінального кодексу.

У ст. 21 вказується, що «за дії, вчинені спільно групою осіб (шайкою, бандою, гуртом), караються як виконавці, так і підбурювачі й пособники. Заходи покарання визначаються не ступенем участі, а ступенем небезпечності злочинця та скоєного ним діяння» [6, с. 69] Отже, при вчиненні вбивства у співучасті незалежно від форми – чи то буде шайка, банда або натовп – до кримінальної відповідальності мають бути притягнені всі співучасники, яку б роль вони не виконували під час вчинення злочину.

Необґрунтованість цього положення одним з перших помітив Л.Я. Єстрін. Як правильно зазначає О.М. Трайнін, таке поняття співучасті обмежене двома напрямками: по-перше, воно охоплює лише співучасть у формі участі в організації і участі в натовпі; по-друге, воно обмежує критерій караності співучасників [7, с. 7-9].

«Руководящие начала», згідно зі ст. 12, акцентують увагу на необхідності при визначенні міри покарання в кожному конкретному випадку розрізняти, чи вчинено вбивство групою, «шайкою», бандою або однією особою, підкреслюючи велику суспільну небезпеку діянь, вчинених у співучасті.

Слід зазначити, що в цілому радянське кримінальне право періоду революції та громадянської війни відрізнялося невизначеністю і, часом, суперечливістю окремих положень. Це пояснювалося насамперед тим, що наполеглива та невідкладна потреба у нових законах разом з інтенсивністю їхнього прийняття найчастіше супроводжувалася ігноруванням загальних принципів кримінального права.

Подальший розвиток інституту співучасті знайшов у Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. Питанням співучасті були присвячені ст.ст. 15, 16 КК УРСР, де, зокрема, вказувалося, що «за злочини караються як виконавці, так і підбурювачі, і пособники». Міра покарання кожному з цих співучасників злочину визначається як мірою участі, так і мірою небезпеки злочинця.

В Особливій частині кодексу в розділі «Про контрреволюційні злочини» ставився акцент на організаторську діяльність і на участь у всякого роду контрреволюційних організаціях, що дозволяло законодавцєві підвищувати покарання для співучасників, діяльність яких визнавалася небезпечною, або, навпаки, пом'якшувати покарання для тих, чия діяльність була менш небезпечною.

Детально регламентувалася відповідальність окремих співучасників розділом «Про злочини проти порядку управління», де передбачалася відповідальність організаторів і учасників банд (ст. 76 КК УРСР). Ко-

декс проводив межу між караністю підбурювачів, керівників і організаторів, з одного боку, а з іншого – інших учасників. Покарання перших у всіх випадках значно вище, ніж покарання інших учасників. Відповідно до ст. 76 КК УРСР закон визнавав караним діяльність осіб, які брали участь в організації або увійшли у вже створену організацію, шайку чи банду, яка фактично вчинила одне із злочинних діянь, перелічених у даній статті, – грабіж, наліт та інші, хоч би і без закінченого складу вбивства, тобто замаху на вбивство.

Під час зіставлення всіх цих норм Кримінального кодексу можна помітити, що для визначення співучасті вживалися не ті самі терміни, які були роз'яснені в Загальній частині. Так, ст. 15, 16 КК вказують на три види співучасників: підбурювач, виконавець та пособник. У той же час у ст. 25, 183 КК говориться про «групу», «шайку», «банду»; ст. 60 КК згадує про «організацію»; а ст. 80, 85 КК вказують на злочини, «організовані за взаємною або попередньою згодою» [4, с. 65-66].

Такі поняття, як «група», «шайка», «злочинна організація» передбачають спільну діяльність багатьох осіб, але кожне з них має свої відмінні властивості. Так, шайка є союзом, організацією особливого роду. Так, вона характеризується: взаємною солідарністю усередині шайки, колективною силою, спрямованою на впорядкування внутрішнього устрою, авторитетністю її членів, ієрархічним устроєм, існуванням кодексу законів і звичаїв.

Шайкою як особливим видом співучасті визнавалася угода декількох осіб на вчинення декількох визначених або невизначених, однорідних або різнорідних злочинних діянь. Поняття «шайка» зустрічалося в чотирьох статтях: п.«ж» ст. 25, 76, ч. 2 ст. 183, ч. 2 ст. 184 КК УРСР. Перша і дві останні статті згадували про злочини, вчинені групою, і в дужках говорилося про шайку або банду. Слово «банда» означало також шайку, але її різновид – озброєну шайку. Отже, можна зробити висновок, що шайку і банду складала більш зорганізована група [4, с. 65-66], що володіє ознакою стійкості, яка належала до такої форми співучасті, як організована група.

Кримінально-правове регулювання відповідальності за вбивство містилось у Розділі V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Усі злочини були розподілені на п'ять груп, кожна з яких мала свій підзаголовок. У першу групу, яка називалась «Вбивство», входили статті, які передбачали відповідальність за три види умисних вбивств: кваліфіковане (ст. 142), що карається позбавленням волі на термін не менше восьми років з суворою ізоляцією; просте (ст. 143), що передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років із суворою ізоляцією злочинця, та вбивство під впливом сильного душевного хвилювання (ст. 144), що карається позбавленням волі на строк до трьох років.

У статтях про умисне вбивство не йшлося про вчинення даного злочину в співучасті у будь-якій її формі.

Новий КК РРФСР було прийнято 22 листопада 1926 р., а 8 червня 1927 р. постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету було прийнято Кримінальний Кодекс Радянської України (КК УРСР), затверджений 2-ю сесією ЦВК УРСР II скликання та запроваджений в дію 1 липня 1927 р. В основу Загальної частини КК було покладено «Основные начала» 1924 р., більшість положень яких майже текстуально були вміщені в кодекс. Водночас низку положень було конкретизовано та доповнено.

Незважаючи на надзвичайно велику централізацію законодавства, в питанні віднесення тих чи інших категорій осіб до співучасників кримінальні закони союзних республік виявили достатню самостійність. Це передусім стосувалось визначення кола співучасників. КК РСФРР указував (ст. 17), що до них належать лише підбурювачі і пособники. КК УРСР обґрунтовано включив до їх кола також і виконавців злочину. Не було єдності й у віднесенні до кола співучасників осіб, які вчинили заздалегідь не обіцяне приховування злочинів, що є сприянням виконанню злочину; цей випадок розглядався як співучасть у злочині. Якщо КК РСФРР та інших союзних республік визнавали цю діяльність як співучасть у злочині без будь-яких обмежень, то КК України не тільки не робив цього, а взагалі обґрунтовано встановлював відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування злочинів лише у спеціально визначених випадках. Прикладом є ст. 72 КК УРСР, коли приховування розглядається як спеціальний злочин проти порядку управління і не містить характеру сприяння злочину. Як бачимо, перші кримінальні закони радянських часів не виокремлювали й такого виду співучасників, як організатор злочину, хоча законодавство знало цей вид діяльності, вважаючи його певним видом злочину.

Кримінально-правові норми, що передбачали відповідальність за вбивство, було розміщено в Особливій частині кодексу в розділі VI «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи». Норми даної глави не зазнали суттєвої зміни порівняно з нормами, що передбачають відповідальність за умисне вбивство за КК УРСР 1922 р. Він майже повністю зберіг систему та ознаки складів злочинів проти життя. Особливостями були: 1) відмова від редакції розділу про злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи, у зв'язку з чим вбивства не були виділені в самостійну групу; 2) об'єднання в одну норму вбивства з необережності та вбивства у зв'язку з перевищенням меж необхідної оборони; 3) введення в дію норми про доведення особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від іншої особи, жорстоким поведінням чи іншим подібним шляхом до самогубства чи замаху на нього (ч. 1 ст. 141). Також Кодекс 1926 р. пом'якшив санкції: покарання за найтяжчий злочин з цієї групи – кваліфіковане вбивство – передбачалось у виді позбавлення волі на строк від одного до десяти років, тоді як смертне покарання широко застосовувалось за державні, майнові та інші злочини.

Щодо співучасті, то вона передбачалась у таких складах злочину, як розбій, грабїж та крадіжка, як вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою чи без неї.

За часів Великої Вітчизняної війни кримінально-правові норми, що регулювали відповідальність за вчинення вбивства, зберегли свій зміст і застосовувались без змін.

Однак Президія Верховної Ради СРСР Указом від 30 квітня 1954 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за вчинення умисного вбивства» допустив застосування страти до осіб, які вчинили умисне вбивство за обтяжуючих обставин [8, с. 171]. Проте у цьому Указі не було зазначено переліку обтяжуючих обставин, які могли бути підставою для застосування смертного покарання. У постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 21 травня 1954 р. до таких обставин було віднесено: мету заволодіння майном потерпілого, хуліганські мотиви, помсту на ґрунті службової діяльності потерпілого, особливо жорстокий спосіб убивства, а також убивство, поєднане зі зґвалтуванням, повторне вбивство чи навмисне вбивство декількох осіб. Страта також призначалась за бандитизм чи збройний напад, поєднаний із вбивством [9, с. 184]. Тобто вчинення вбивства організованими злочинним угрупованнями не розглядалось як обтяжуюча обставина.

Подальшого розвитку кримінально-правові норми, що регулюють питання співучасті, набули в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік від 25 грудня 1958 р. Кримінальні кодекси союзних республік 60-х років у своїх нормах не тільки визначили поняття співучасті у злочині, а й досить розгорнуто характеризували види співучасників злочину. Це вперше закріпилося в нормативному порядку. 28 грудня 1960 р. відповідним законом Української РСР було затверджено Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності з 1 квітня 1961 р.

Поняття співучасті і види співучасників визначалися у ст. 19 КК УРСР. У ній знайшло нормативне відбиття поняття співучасті та його ознаки, з'ясовано види співучасників та подано характеристику діянь, що утворюють кожен із цих видів.

Одночасно закон робив акцент на суспільній небезпечності діяння, хоча й наголошував на необхідності врахування при призначенні покарання міри й характеру участі в злочині кожного із співучасників.

Звичайно, це був великий крок вперед на шляху теоретичного розуміння змісту цього кримінально-правового інституту та його втілення в практику боротьби зі злочинністю.

Кримінально-правові норми, що передбачали відповідальність за вбивство, було розміщено в розділі III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» в Особливій частині кодексу. Стаття 93 КК із змінами від 2 жовтня 1996 р. передбачала кваліфікований склад умисного вбивства. До нього був введений пункт «і», який передбачав відповідальність за умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб або організованою групою. Крім того, вчинення злочину організованою групою,

у тому числі й умисного вбивства, розглядалася як обставина, що обтяжувала відповідальність (п. 2 ст. 41 КК України 1960 р.)

Умисним вбивством вважалось вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, якщо в позбавленні потерпілого життя брали участь за попередньою домовленістю як співвиконавці дві і більше особи.

Завершуючи аналіз кримінального законодавства радянського періоду, слід зупинитися на такому джерелі кримінального права, як Основи кримінального законодавства Союзу РСР і республік. Цей нормативно-правовий акт був прийнятий 2 липня 1991 р. і мав набрати чинності з 1 липня 1992 р. [9, с. 1235-1255]. Однак у зв'язку із розпадом СРСР цей документ так і не набрав чинності. Незважаючи на це, Основи кримінального законодавства є серйозним кроком у розвитку кримінально-правової думки, що вплинули на формування наступних кримінально-правових норм, зокрема КК України 2001 р. Крім того, що в Основах було сформульовано поняття співучасті (ч. 1 ст. 19 КК), подано класифікацію та вичерпну характеристику окремих видів співучасників (ч.ч. 3-6 ст. 19 КК), ще й визначено деякі спеціальні питання відповідальності за співучасть, зокрема, добровільна відмова співучасників (ч. 3 ст. 18 КК) і ексцес виконавця (ч. 7 ст. 19 КК). Цей нормативно-правовий акт уперше в історії радянського законодавства закріпив визначення такої форми співучасті, як організована група (ч. 1 ст. 20 КК). Було також сформульовано й особливості кримінальної відповідальності організатора та інших учасників організованої групи (ч. 3 ст. 20 КК).

Висновки. Таким чином, кримінальне законодавство ХХ ст. стало серйозним кроком у розвитку кримінально-правової думки, що вплинули на формування Кримінального кодексу України 2001 року, зокрема на формування інституту співучасті.

Бібліографічні посилання

1. Шишов О.Ф. Становление и развитие науки уголовного права в СССР. – М., 1989.
2. Собрание узаконений УРСР. – 1912. – № 2. – 126 с.
3. Собрание узаконений РСФСР. – 1918. – № 70. – 759 с.
4. Ошеров В.П. Преступная группа, шайка, банда и сообщество – организация по уголовному кодексу // Право и жизнь. – 1924. – № 7-8.
5. Пинчук В.И. Шайка – вид преступной организации // Правоведение. – 1959. – № 4. – С. 14-17.
6. Российское законодательство X-XX веков: В 9 т. / Под ред. Б.В. Виленского. – М., 1994. – Т. 9: Законодательство эпохи буржуазно-демократической революции.
7. Эстрин Л.Я. Уголовный кодекс и «Руководящие начала» по уголовному праву РСФСР // Еженедельник Советская юстиция. – 1922. – № 3. – С. 6-15.
8. Утевский Б.С. Соучастие в преступлении. – М., 1938.
9. Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – № 13. – Ст. 1463. – 1999. – № 14. – Ст. 1664.

Надійшла до редакції 11.10.2012